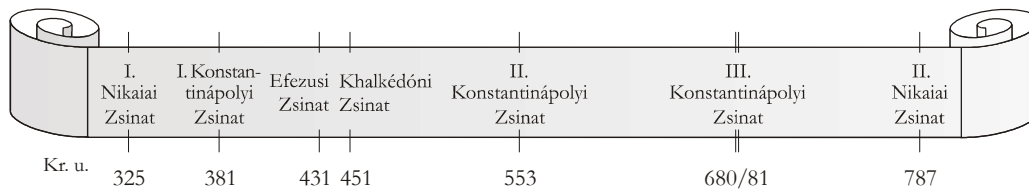

2. korszak: Az egyház intézményének szerveződése az I. Nikaiai Zsinattól a II. Nikaiai Zsinatig

1) Az egyház terjedésének földrajzi és politikai színtere

330-ban Konstantinápoly néven Bizánc lett a Római Birodalom fővárosa.

Nagy Konstantin császár 330-ban a Boszporusz európai partján fekvő görög gyarmatváros, Bizánc (lat. *Byzantium*; gör. *Büszantion*) helyén új fővárost építtetett magának, amelyet róla neveztek el Konstantinápolynak. A császár maga is ebbe a „második Rómának” tekintett városba költözött, s ezzel a Birodalom súlypontja Nyugatról Keletre helyeződött át.

A bizánci trónra kerülő I. Theodosziosz császár (ur. 379–395) a Birodalom egységének biztosítása érdekében 380-ban államvallássá tette a kereszténységet. Ezzel együtt főleg Keleten érvénybe lépett a cezaropapizmus rendszere is, amely szerint a legfőbb egyházi hatalom a világi uralkodóé.

381-ben ült össze az I. Konstantinápolyi Zsinat, amely a Szentlélek isteni mivoltát hangsúlyozta.

A zsinat a Szentlélek isteni mivoltát hirdető (hiszünk a Szentlélekben... aki az Atyától származik; az Atyával és a Fiúval együtt őt is imadjuk és dicsőítjük) formulával kibővítette a nikaiai hitvallást mindazok ellenében, akik a Szentlélek isteni mivoltát nem fogadták el. Megjegyezzük, hogy a nyugati egyház a hitvallásnak a Szentlélek származásáról szóló mondatába (aki az Atyától származik) a 6. századtól kezdve a keletiek megkérdése nélkül betoldotta az „és a Fiútól” (lat. *Filioque*) kifejezést. Ebből adódott később a keleti és a nyugati egyház közötti „Filioque-vita”. – Egyházkormányzati szempontból a zsinat fontos megállapítása: a tiszteletbeli elsőség Róma püspöke után a császárváros püspökét illeti meg, mert Konstantinápoly az „Új Róma”.

Theodosziosz a halála előtt szentesítette a Birodalom keleti és a nyugati tartományainak szétválását. 395-től kezdve a birodalom ténylegesen is két részre oszlott: a Róma központú Nyugatrómai Birodalomra és a Bizánc (Konstantinápoly) központú Keletrómai Birodalomra.

A Keletrómai Birodalom területén 431-ben ült össze az Efezusi Zsinat, amely elítélte a nesztorianizmust.

Nesztoriosz († 451) – konstantinápolyi pátriárka – azt tanította, hogy a második isteni személy (az Ige) úgy lakozott az ember Krisztusban, mint valami szentélyben. Ezért Máriát nem nevezhetjük Istenszülőnek (gör. *theotokosz*), hanem csak Krisztusszülőnek (gör. *kebrisztotokosz*). Ez a megfogalmazás azt a benyomást keltette, hogy a pátriárka szerint Krisztus két személy. – A zsinat Krisztust egyetlen személynek, Máriát pedig Istenszülőnek nyilvánította.

Kis-Ázsiában 451-ben tartották a Khalkédóni Zsinatot, amely elutasította a Krisztus isteni természetét túlhangsúlyozó monofizita tanítást.

A monofizita név a görög *moné* (egy) és *phüszisz* (természet) szavak összetételéből származik. Eutükhész, konstantinápolyi szerzetesi előjáró († 454) azt hirdette, hogy Krisztus isteni és emberi természetből álló valóság, de a megtestesülés eseményében az isteni természet úgy magába szívta és feloldotta az emberi természetet, mint ahogyan a tengerbe esett mézcseppet is magába szívja és feloldja a tenger vize. A zsinat a monofizita tanítással szemben azt fogalmazta meg, hogy Krisztus egyetlen személy (gör. *hüposztaszisz*), akinek két természete (gör. *phüszisz*) van. – Megjegyzés: A monofiziták hamarosan módosították tanításukat. Továbbra is ragaszkodtak az „egy természet” kifejezéshez, ugyanakkor elutasították a természetek összekeveredésére vonatkozó tanítást (a tengerben feloldódó mézcsepp hasonlatát), és határozottan állították Krisztus emberi mivoltát is. Módosított felfogásukat ezért nem monofizitizmusnak, hanem inkább a görög *mia* (összetevőkből álló egység) miafizitizmusnak kell neveznünk. Eszerint Krisztus természete egyetlen ugyan, de összetett: isteni és emberi összetevőkből áll.

476-ban összeomlott a Nyugatrómai Birodalom.

A Római Birodalom nyugati részén a népvándorlás hullámai a 4. századtól kezdve jelentős politikai változásokat eredményeztek, amelyek következtében a Nyugatrómai Birodalom 476-ban megszűnt: Odoaker germán testőrparancsnok megfosztotta hatalmától az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust, és felvette az „Itália királya” címet.

Az 5. és a 8. századok közti időszakban a nyugati egyház kibontakozását a germán népek – nyugati gótok, burgundok, longobardok, frankok – megtérése, valamint a kelta és az angolszász törzsek között végzett hittérítői tevékenység biztosította. – A nyugati egyház intézményének megszilárdulása szempontjából fontos esemény volt, hogy 756-ban létrejött a Pápai vagy Egyházi Állam.

A Rómát fenyegető longobardokkal szemben II. István pápa a frank uralkodótól, Kis Pipintől kért segítséget. A longobardokat legyőző Pipin 756-ban a pápaságnak adományozta a már korábban is birtokolt római hercegséget, a ravennai helytartóságot és öt, Ravennától délre fekvő várost. Ezzel létrejött az Egyházi Állam, a pápák világi fejedelemsége, amely 1870-ig állt fenn.

A 7. századtól kezdve az egykori Római Birodalom jelentős része az iszlám által egyesítette arab törzsek fennhatósága alá került: az iszlám harcosok elsöpörték a perzsa államot, uralmuk alá hajtották Szíriát, Palesztinát, Mezopotámiát és Egyiptomot. A 8. század elején az arabok Hispániába is eljutottak. Nyugaton 732-ben Poitiers-nél Martell Károly frankjai akadályozták meg az arab terjeszkedést. Keleten a bizánciak állították meg az arab előrenyomulást, amikor 740-ben Kis-Ázsiában vereséget mértek az arab seregekre.

A Keletrómai Birodalom területén 787-ben tartották a II. Nikaiai Zsinatot.

A II. Nikaiai Zsinat résztvevői a Messiás és a szentek képi ábrázolását elutasító felfogással szemben emelték fel szavukat. A Bibliából és a hagyományból vett érvek alapján jogosnak mondták ki a képek tiszteletét. A zsinat éles különbséget tett a tisztelet és az imádás között. Imádás egyedül Istent, illetve Krisztust illeti meg, míg a szenteknek és képeknek csak tisztelet jár. A kép tisztelete nem a képnek szól, hanem az ábrázolt személynek, illetve végső fokon Krisztusnak, aki a szóban forgó szentet képpé tette a példamutató keresztény életre.

2) Az egyházi hierarchia a 325 és 787 közötti időszakban

A 4. századtól kezdve az egyházi hierarchiát alkotó klérus tagjait két nagy csoportba sorolták: a nagyobb rendek (püspök, pap, diakónus) és a kisebb rendek (alszerpap, lektor, akolitus, ördögűző, ajtónálló és Keleten a diakonissza).

A nagyobb egyházi rendeken belül új méltóságok és feladatokkal járó címek születtek:

A püspöki renden belül a korábbi pátriárka (katholikosz) címek és feladatok mellett új méltóságok, feladatokkal járó címek születtek: a primás püspök, és Rómában a püspök kardinális (bíboros) méltósága.

A primás elnevezés a 4. századból származik: eredetileg a karthágói metropolita címe, aki „első az egyenlők között” (lat. „*primus inter pares*”) volt a tartomány többi érsekéhez és püspökéhez viszonyítva.

– A latin *cardo* (sarok, sarokvas) szóból eredő kardinális (bíboros) címmel a 7-8. századtól kezdődően a Róma környéki egyházmegyék püspökeit illették, akik a pápák állandó tanácsának tagjai voltak.

A papok vagy presbiterek közül az 5. századtól kiemelkedett a plébános, az archipresbiter (esperes) és a presbiter kardinális alakja.

A latin *presbyter de plebe* (a nép papja) kifejezésből származó plébános, illetve Keleten a görög *paroikosz* (idegen, jövevény) kifejezésre visszavezethető parókus elnevezés a 4-5. századtól kezdve a nagyobb vidéki templomokban állandó jelleggel alkalmazott presbitert jelenti. – A görög és latin elnevezésekre épülő archipresbiter (első vagy főpresbiter) szó eredetileg a püspöki székváros rangban első papját jelentette, aki a püspök helyettese volt olyan egyházi szertartások végzésében, amelyekhez nem volt szükséges a püspöki rend. Később az esperest, vagyis azt a papot is jelölte, akit a püspök az egyházmegye egy részének élére állított. Mivel az esperesnek többnyire 10 plébániát kellett felügyelnie, egyes vidékeken a latin *decanus* (tíznek a főnöke) kifejezés alapján dékánnak is nevezték. – A presbiter kardinális cím eleinte csak a főbb római templomokba beiktatott presbitereket illette meg.

A diakónusok közül a 4. századtól kezdve kiemelkedtek az archidiakónusok, illetve Rómában a diakónus kardinálisok.

Az archidiakónus (fő- vagy első diakónus) a 4. századtól a diakónusok munkáját irányította, egyben egyházkormányzati és joghatósági ügyekben is segítette, illetve helyettesítette püspökét. A római kerületek élén álló vezető diakónusok a 6. századtól a diakónus kardinális címet is megkapták.

A kisebb rendek közül főleg az alszerpapok, a lektorok, az akolitusok, az ördögűzők és az ajtónállók rendje terjedt el, de közülük sorolhatjuk a keleti egyház diakonissza-intézményét is. E szolgálatokhoz (leszámítva a latin egyházban az alszerpapokat) nem kellett püspöki felszentelés.

Az alszerpap vagy szubdiakónus (gör. *hüpodiakonosz*; lat. *subdiaconus*) a diakónusok segítőtje volt (a latin egyházban ez a fokozat 1972-ig a nagyobb rendek közé tartozott). A lektor (lat. *lector*: olvasó) feladata a liturgiában – az evangélium kivételével – az olvasmányok felolvasása volt. Az akolitus (gör. *akolütheó*: kísér, szolgál) vagy gyertyavivő (lat. *ceroferrarius*) a pap vagy püspök kíséretének tagja, aki az ünnepi liturgiában a gyertyát vitte. Az ördögűző (gör. *exorkízisztész*) a hitújoncok felkészítését végezte, és segédkezett a keresztlésnél. Az ajtónálló (lat. *ostiarus*) a szent helyek kapuinak őre volt. A diakonissza az egyházközség szolgálatában álló hajadon vagy özvegy: segédkezett a nők keresztlésénél, felügyelt a liturgia rendjére, látogatta, gondozta a betegeket.

Megjegyzés: A cölibátus gyakorlata a nyugati és a keleti egyházban eltérő módon alakult ki, és eltérő módon is fejlődött tovább. A 300 körül tartott Elvirai Zsinat rendelkezését Nyugaton úgy értelmezték, hogy mivel a papok nem élhetnek házasságot, maga a házasságkötés is a papi rend elnyerésének akadályai közé tartozik: ezért nő embert nem szabad pappá szentelni, s aki már házas, azt ki kell zárni a klerikusok közül. Ezt a törvényt az 5. század elején szinte az egész nyugati egyház elfogadta. – A keleti egyház gyakorlatát a konstantinápolyi II. Trullloszi Zsinat (gör. *troullosz*: kupolaterem) tette véglegessé 692-ben. Eszerint a cölibátus a püspök számára kötelező: ezért ha korábban már házasságot kötött, feleségének külön e célra alapított kolostorba kell vonulnia. Az alszerpapok, a diakónusok és a papok szentelés után már nem nőülhetnek, de a szentelés előtti házasságukat fenntarthatják azzal a megkötéssel, hogy ha elválnának, leteszik őket hivatalukból.

3) Az egyház területi és szervezeti tagolódása 325 és 787 között

Keleten a patriarchátusok és a katolikátusok száma gyarapodott:

Új patriarchátusok: A korábbi (római, alexandriai és antióchiai) patriarchátusok sorához csatlakozott 381-ben a konstantinápolyi (amelyet Róma csak később ismert el), majd 451-ben a jeruzsálemi patriarchátus. – Az 5. században az alexandriai patriarchátus két részre szakadt: az egyiptomi (kopt) nyelvet beszélők monofizita és a görög nyelvet beszélők, s a khalkedóni dogmát elfogadó keresztények melkita patriarchátusára. – A 6. századtól az antióchiai patriarchátus is kettévált: a görög orthodox (arab elnevezéssel: róm orthodox) melkita és a szír monofizita egyházi vezetők egyaránt igényt tartottak az antióchiai pátriárka címre. – A 6. században a konstantinápolyi pátriárka a pápa tiltakozása ellenére felvette az egyetemes (gör. eredetű szóval: ökumenikus) pátriárka címet. Ekkor Nagy Szent Gergely pápa, aki a római püspök elsőbbségi szerepének lényegét a patriarchátusok egységének előmozdításában jelölte meg, felvette az „Isten szolgálójának szolgálója” címet.

Új katolikátusok: Mezopotámiában Szeleukeia-Ktésziphón keleti szír keresztényei az 5. század elején a perzsa uralkodó nyomására elszakadtak Antióchiától, és létrehozták a keleti szírek egyházát, amelynek püspöke felvette a katolikosz címet. – Örményországban a monofizita katolikosz székhelye az 5. század végén került át Ecsmiadzinból a perzsa kormányzók székhelyére, Dvinbe. – Az 5. században jött létre a keleti grúz katolikátus. A keleti grúzok királyságának keresztényei egy ideig a monofizita örmény irányzathoz csatlakoztak. 467-ben királyuk kérésére az antióchiai szír orthodox pátriárka korlátozott önállóságot biztosított a grúz egyháznak: ekkor Mcheta érseke felvette a katolikosz címet.

Az egyházmegyéken és metropoliaikon belül két új közigazgatási egység született: a 4. századtól a plébánia, a 6. századtól pedig a több plébániát összefogó esperesi kerület.

A plébánia: A keresztények számának növekedésével és a vidéki egyházak szaporodásával a püspöki székvárosokból vidékre kijáró ún. „mezei püspökök” szerepét egyre inkább azok a presbiterek vették át, akiket püspökük állandó jelleggel vidékre küldött. Ezek a presbiterek az eukharisztia bemutatása mellett keresztelhettek is, ezért templomuk neve keresztelő templom lett. Körzetüket plébániának vagy parókiának (gör. *paroikia*: idegenben, jövevényként lakozás) hívták.

Az esperesi kerület: A 6. századtól kezdődően az egyházmegyén belül a plébániákat egybefogó magasabb közigazgatási egységet esperesi kerületnek nevezték, amelynek élén egy nagyobb keresztelő templom plébánosa, az esperes (gör. lat. *archipresbiter*) állt.

4) A római püspöki székhelyezete 325 és 787 között

A keletiek az első évezredben általában elfogadták a római pátriárka primátusát, de ezt úgy értelmezték, hogy a pápát csak a hit kérdéseiben való legfőbb döntési jog, illetve az apostolfejedelem utódának kijáró tiszteletbeli elsőbbség (lat. *primatus honoris*) illeti meg, ám nincs joghatósága az egyetemes egyház felett.

I. Damasus (366-384) pápa volt az első, aki írásaiban az „Apostoli Szék” kifejezéssel jelölte saját hivatalát. 378-ban ő fogalmazta meg azt a hitvallási formulát, amelyet az egyházba visszatérő ariánus püspököknek alá kellett írniuk.

A pápa elsőbbségét kiemeli az a tény is, hogy a kereszténységet 380-ban államvallássá tevő I. Theodosziosz császár annak a vallásnak követését rendelte el, amelyet I. Damasus pápa is helyesnek tart.

A 381-es I. Konstantinápolyi Zsinat is elismerte Róma elsőbbségét, de a császárvárost a rangsorban másodikként tüntette fel azzal az indoklással, hogy Konstantinápoly az „új Róma”.

A 431-es Efezusi Zsinaton Coelestinus pápa követte azt hangsúlyozta, hogy ő Szent Péter utódát képviseli a zsinaton.

A 451-es Khalkedóni Zsinatról a püspökök levelet írtak I. Leó pápának: a levélben elismerték a római pátriárkai székhely elsőbbségét, és a pápát olyasvalakinek nevezték, aki Szent Péter szavát tolmácsolja.

Az 5. századtól az egyiptomi (kopt), a keleti szír és az örmény nemzeti egyház szakadt el fokozatosan Rómától. Ez a római püspök primátusának megtagadását is jelentette.

A 6. század végén Nagy Szent Gergely pápa egyik levelében azt írta, hogy még a konstantinápolyi pátriárkai szék is alá van rendelve az Apostoli Szentszéknek. Amikor a konstantinápolyi pátriárka felveszi az ökumenikus pátriárka címet, Gergely pápa az „Isten szolgáinak szolgája” címet kezdi használni.

692-ben, a konstantinápolyi császári palota kupolatermében tartott II. Trullozi Zsinat püspökei kijelentették: a bizánci pátriárka a maga területén egyenrangú a pápával.